

Sağlıklı kentler

Dr.Öğr.Üye. Bahar Başer Kalyoncuoğlu

1978 yılında Kırklareli’nde doğdu. 1999 yılında İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümünde lisans eğitimini, 2010’da İTÜ Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalında doktorasını tamamladı. 2002-2010 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesinde, 2010-2021 arasında Okan Üniversitesinde çalıştı. Ocak 2021’den bu yana İstanbul Medipol Üniversitesi Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümünde görev yapmaktadır. Kentsel peyzaj tasarımı, kent ekolojisi, yeşil altyapılar, kentsel tarım, bitki materyali, kültürel peyzajlar, sürdürülebilir peyzaj planlama, ekolojik şehircilik, peyzaj mimarlığı eğitimi gibi konularda çalışmaktadır.

çinde yaşadığımız dönem, dünya nüfusunun %55’inin kentlerde yaşadığı “kentler yüzyılı” olarak nitelendirilmektedir. Bazı sosyal bilimcilerin tahminlerine göre bu oranın 2050’de %68’e çıkacağı düşünülmektedir. Nüfusun kentlerde yığılmasının en önemli sebeplerinden birisi, geçimini tarımla sağlayan kırsal nüfusun çeşitli sebeplerden kentlerde yaşamayı tercih etmesi ve tarım dışı sektörlerde istihdama yönelmesidir. Kentlerde yığılan nüfusun ihtiyacı olan yeni konut alanlarının yapımının yanında, mevcut konut stokunun iyileştirilmesi ve kentlerin sıhhileştirilmesi amacıyla son 20 yılda yapılan imar çalışmaları gerek dünya kentlerinde gerekse ülkemiz kentlerinin yapısında değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimden en çok etkilenen şehirler ise köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan, metropoliten ölçekli kentler olmaktadır. Aşırı yoksulluk ve düşük yaşam kalitesi içeren mekânsal yapılanmalar genellikle nüfus yoğun kentsel alanlarda yoğunlaşmaktadır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde, kentlerin daha güvenli, yaşanabilir ve sürdürülebilir kılınması için atılacak ilk adımların; erişilebilir ve güvenli konut sağlama, gecekondu bölgelerini dönüştürme ve kamusal yeşil alanlar yaratma olduğu belirtilmektedir.

Konut alanları kentsel alan kullanımının dörtte üçünü oluşturmaktadır. Kentin ana yapısını oluşturan yerleşim alanları, çevrelerindeki açık mekânlar, ortak kullanım alanları, parklar, meydanlar, yeşil alanlar, kısacası peyzaj

alanları ile kentsel çevrenin kalitesini, sağlık koşullarını ve dolayısıyla da ekonomik değerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bugün artık konut ve çevresinin insanlara sadece barınma olanağı sağlamanın ötesinde işlevler üstlendiğini anlamış bulunuyoruz. Kentteki gündelik yaşamın ana odağı olan yerleşim alanları sundukları yaşamsal kalite standartlarıyla toplumsal yapının oluşmasında, kentsel kimliğin ve sosyal kültürün inşasında önemli etkilere sahiptir. Özellikle kamusal hayatın şekillendiği konut çevresi açık mekânlar, ailelerin sosyal yaşamlarını geçirdikleri, çevrelerindeki bireylerle sosyal etkileşime girdikleri, çocuklar ve gençler için sağlıklı yetişme, yaşlılar için ise kendi kendini yenileme ortamlarının sağlandığı, özellikli alanlardır. Dolayısıyla konut alanları çevresindeki yeşil alanların nitelik ve nicelik açısından içerdiği yüksek değer, yaşam kalitesi yüksek olan sağlıklı bir kentin ana göstergesi olarak düşünülmelidir. Nitekim dünyanın önemli kentlerinde, gerek geçmişte gerekse günümüzde, bu kalitenin artırılması için dönüşüm ve yenileme çalışmaları yapılmıştır.

Kentlerin Dönüşümü ve Kentsel Yenileme

Kentler tarihine bakıldığında, metropoliten ölçekte ilk kentsel yenileme çalışmaları 1800’lü yılların sonunda, III. Napoleon’un emriyle Baron Hausmann tarafından Paris’te gerçekleştirilen ve tüm kentin yeniden inşasını kapsayan faaliyetler olarak karşımı-

za çıkmaktadır. Hausmann’ın göreve geldiği 1853-1870 yılları arasında Paris’teki eski mahalleler ve birçok yapı yıkılmış, burada yaşayanlar için kent çeperlerinde yeni banliyöler kurularak yeni yerleşme alanları yapılmış, kent merkezinin sıhhileştirilmesi için temiz su ve kanalizasyon benzeri gerekli altyapılar yenilenmiştir. Ayrıca kentin tüm morfolojisi değiştirilerek dar ve karmaşık sokak yapısı yenilenmiş, birçok bina yıkılmış, yerlerine geniş cadde ve bulvarlar ile bunları birbirine bağlayan meydanlar oluşturulmuştur. Bunun yanında Paris’teki yaşam kalitesini yükseltmek adına mevcut park ve bahçeler yeniden düzenlenerek bunlara yenileri eklenmiş, yeşil alanlar arttırılmıştır (Bkz. Resim 1).

Paris’teki bu kentsel yenileme hareketi diğer kentlere de örnek olmuş ve Hausmann’ın uygulamaları modernist kent planlama akımının öncüsü olmuştur. Kamusal ölçekteki bu imar hareketi İstanbul’a da örnek olmuş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük yangınlar sonrası Laleli ve Aksaray’da benzer uygulamalar yapılmıştır.

Kentlerin yenilenmesi ve sıhhileştirilmesine duyulan ihtiyaç, 19. yüzyılda özellikle tarımsal üretime dayalı toplumsal düzenden sanayi toplumuna geçiş sonrası artış göstermiştir. Kentlerde kurulan sanayi alanlarının yarattığı hava kirliliği, banliyölerin ve gecekondulaşma tarzı yerleşmelerin plansız bir şekilde oluşması kentsel yaşam kalitesini olumsuz yönde et-

1

2

3

Resim 1: 1. Rue du Jardinnet Hausmann uygulamalarından önceki hali, 2. Caddenin sağındaki yapılar yıkılarak genişletilmiş ve yeni adı Boulevard Saint-Germain olarak yeniden düzenlenmiştir. 3. Paris'in yeni hali, parkları, meydan ve bulvarları ile Seine Nehrinin sağındaki geniş bulvar Boulevard Saint-Germain'dir (Anonim).

kilemekteydi. Bunun üzerine birçok Avrupa kenti "bahçe şehirler", "yeni şehircilik" gibi akımlarla yenilendi ve daha yaşanabilir ve sürdürülebilir yeni yerleşmeler kuruldu. Adından da anlaşılacağı üzere bu yenileme ve dönüşüm çalışmalarının ana ilkelerinden birisi kentteki yeşil alanlara ve doğal mekânlara önem verilmesiydi.

Günümüzde ise ekoloji alanında insanlığın biriktirdiği bilgi ve deneyimler ışığında, gerek küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliği gerekse doğal kaynakların tükenmesi gibi riskler karşısında kentlerin kendi kendine yetebilir nitelikte planlanması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla başlangıçta kentleri sıhhiyeleştirmek hedefiyle ortaya çıkan dönüşüm modelleri, bugün yerini sürdürülebilir, sağlıklı ve yaşanabilir kentler tasarlamak gibi hedeflerle kurgulanmış modellere bırakmaktadır. Örneğin Londra'da son 10 yılda kentin yeşil alanlarını artırmak amaçlı uygulamalar yapılmaktadır. Birçok kent

içerdiği yüksek değerleri ifade ederken yeşil alanlarının çokluğundan ve sunduğu sağlıklı yaşam ortamlarından bahsetmektedir. Burada sağlıklı kentin hangi özelliklere sahip olması gerektiği son derece önemlidir.

Sağlıklı Kent Nedir?

Sağlıklı ve yaşanabilir bir kentin öncelikle kent sakinlerinin temel gereksinimlerini sorunsuz bir şekilde karşılayabiliyor olması gerekmektedir. Yani öncelikli olarak temiz hava, su, gıda ve barınma ihtiyaçlarının kentsel ortamdan sağlanması elzemdir. Ancak nüfus kalabalık olan kentlerde, çok basit gibi görünen bu temel ihtiyaçların bile karşılanması doğru planlama olmadığı takdirde gerçekleştirilemeyebilir. Zira temel doğal kaynakların planlı bir şekilde kullanılmaması kentin gelecek kuşaklarının yaşam kalitesi açısından riskli durumların oluşmasına sebep olabilmektedir. Tüm bu temel fiziksel gereksinimlere ilave olarak, kentin

İsveç'in Malmö kentinde, artık kullanılmayan liman bölgesinde 30 bin kişiye yönelik bir konut alanı planlamasını içeren "Bo01" adlı, "Geleceğin Kenti" diye nitelenen bir yerleşim yeri tasarlandı. 2000 yılında projesine başlanmış olan Bo01, sıfır karbon salınımlı ve tamamen sürdürülebilir kentsel yenileme prensipleri ile kuruldu.

bedensel, sosyal ve psikolojik açıdan da sağlıklı ortam şartlarını destekleyen hizmetleri yaşayanlarına sunuyor olması beklenir. Kısacası sağlıklı kent sakinlerine güven veren kenttir.

Bir kentin yukarıda bahsettiğimiz temel ihtiyaçları karşılayabileceği nüfus, içerdiği doğal kaynakların kapasitesi ile sınırdır. Dolayısıyla planlamanın öncelikli olarak kentin sağlayabileceği su, gıda ve arazinin kapasitesine göre yapılması gerekir. Örneğin tarihte kurulan ilk planlı yerleşmeler Hellen kentleriydi. Ülkemiz coğrafyasında da hala kalıntıları bulunan bu kentlerin temel özelliği kuruldukları bölgenin doğal kaynakları düşünülerek belirli bir nüfusa göre tasarlanmalarıydı. Hellen kentlerinin plancısı olan Hippodamos, sağlıklı ve kendi kendine yetebilir bir şehrin nüfusunun 10 bin kişi olduğunu düşünüyordu. Tabi ki tarımsal üretime dayalı, coğrafi koşulların yaşam şartlarını belirlemede etkili olduğu milat öncesi dönemde kentlerin nüfusu binlerle ifade edilmekteyken bugün nüfusun milyonlarla ölçüldüğü bir dönemdeyiz. Bu nüfus artışına rağmen, gezegenimiz hala bize kaynak sunmaya devam ediyor, ancak bu kaynakların erişilebilirliği uzun vadede riskli bir sürece girmiş durumda. Bu krizden kurtulabilmenin tek yöntemi ise, kentleri dönüştürürken kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik çözümler geliştiren fikirleri ve teknolojileri kullanmaya çalışmak gibi görünüyor.

Son iki yıl içerisinde yaşadığımız pandemi süreci yeşil alanların ne kadar önemli olduğunu anlamamıza vesile oldu. Ayrıca doğanın insan karşısında hem ne kadar kırılgan hem de ne kadar güçlü olduğunu görmüş olduk. Esasen son günlerde yaşadığımız olumsuzlukları, atalarımızın doğa ile kurdukları birliklikleri gözlemlemek adına bir fırsat olarak görmek ve yapılan hatalardan ders almak gerekiyor. Ayrıca kentlerin tek sakinlerinin de biz insanlar olmadığını, burada yaşayan başka canlılar olduğunu ve yaşam destek sistemlerimizin bu küçük canlılara bağlı olduğunu bilmemiz ve sık sık hatırlamamız gerekiyor.

Resim 2. İsveç'in Malmö kentinde "Geleceğin Kenti" sloganıyla tasarlanmış olan Bo01 kentinde yerleşme örüntüsü ve yağmur suyunun toplandığı mavi-yeşil altyapı elemanları (Urban Blue Grids, 2021).

Konuyu somutlaştırmak adına, Kuzey Avrupa'da bu teknolojileri kullanan ve kendisini "Geleceğin Kenti" olarak tanımlayan bir örnek üzerinde durulmuş (Bkz. Resim 2). İsveç'in Malmö kentinde, artık kullanılmayan liman bölgesinde 30 bin kişiye yönelik bir konut alanı planlamasını içeren "Bo01" adlı bir yerleşim yeri tasarlandı. 2000 yılında projesine başlanmış olan Bo01, sıfır karbon salınımlı ve tamamen sürdürülebilir kentsel yenileme prensipleri ile kuruldu. Bu yenileme projesinde amaç, kent sakinlerine yeni konut alanları sağlarken aynı zamanda suyu geri dönüştüren, enerji ihtiyacını güneş ve rüzgâr ile kendi karşılayan, içerdikleri yeşil alanlarla biyolojik çeşitliliği ve su döngüsünü destekleyen kompakt bir yerleşmenin nasıl olabileceğini de tüm dünyaya göstermekti.

Bo01, zemin kotunda çok sayıda bitki ve hayvan türüne ev sahipliği yaparken, binaların çatıları da yeşil çatı olarak ta-

sarlanmıştı. Ayrıca araç trafiğine kapalı olan kamusal mekânlar yürüyüş ve bisiklet rotaları sağlıklı ve sosyal açıdan interaktif bir yaşam çevresi standartlarını da sağlamaktadır. Malmö'deki Bo01 sadece fiziki mekânsal olanakları ve ekolojik duyarlı tasarımıyla değil aynı zamanda katılımcı planlama anlayışını öne çıkaran sosyal altyapısı ile de öne çıkmaktadır. Öyle ki yerleşmede kullanılan hiçbir konut diğerine benzemez, farklı kullanıcı tiplerini kapsayan çeşitli mimarileri ve birbirine açılan çeşitli kamusal avluları içerir.

Yukarıda açıklanan bütün bu özellikleri ile Malmö Bo01, kentsel dönüşüm ile sürdürülebilir ve sağlıklı kentsel çevreler yaratmanın ideal bir örneğini temsil etmektedir. Bu örnekte yeşil alanların sadece rekreasyon veya spor amacıyla kullanılabileceği mekânlar olmayıp aynı zamanda sağlıklı bir kentin sakinlerine sağlayacağı temel kaynakların ihtiyaç

duyduğu döngüsel prensiplerin gerçekleştiği "ekolojik nişler" olduğunu da görmekteyiz. Bu ekolojik nişler bugün dünyada "mavi-yeşil altyapılar" olarak adlandırılmaktadır.

Geleceğin Kentlerini Dönüştüren Mavi-Yeşil Altyapılar

Kentler su, hammadde ve gıdanın başlıca tüketicisi konumundadırlar. Bu tüketimin sonucu olan atık, kirli hava, karbondioksit ve sera gazı dediğimiz atmosferdeki ısınmayı tetikleyen gaz salınımlarının ana kaynakları kentlerdir. Sera gazı salınımı iklim değişikliğinin ana sebeplerindedir ve kentler sel, ısı stresi, su kıtlığı, kuraklık, yangınlar vb. olaylara sebep olan aşırı hava hallerine daha fazla maruz kalırlar. Ayrıca kentsel alanların büyük ölçüde merkezi altyapı ve şebeke sistemlerine bağımlı olmaları, onları ani streslere ve afet gibi şok durumlarına karşı daha dayanıksız kılar.

Resim 3: Medipol Üniversitesi Kavacık Güney Kampüsü (Kalyoncuoğlu, Temmuz 2021)

Özellikle son yıllarda deneyimlediğimiz salgın hastalıklar, aşırı yağışlar, seller, sıcak hava dalgaları, kitlesel orman yangınları gibi afetler kentler üzerinde olumsuz baskılar oluşturmaktadır. Bunun yanında nüfus artışına ve küresel krizlere bağlı olarak yaşanacağı öngörülen gıda krizi ve su krizi gibi tehditler kentlerin gelecekte karşı karşıya kalacağı zorluklardır. Yukarıda da belirtildiği gibi sağlıklı kent güven veren kenttir. Kentlinin günlük yaşantısına huzur içinde devam ettiği, trafik yoğunluğunun az olduğu, temiz hava, sağlıklı gıda ve etkileşimli sosyal bir çevre sunan kentler sağlıklı ve kaliteli yaşam standartlarını sağlamış olarak kabul edilir. Bu standartları sağlamada insan ölçeğindeki konut alanlarının ve konut çevresini besleyen kamusal mekânların, yeşil alanların önemi yadsınamaz. Son yıllarda yapılan araştırmalar da insanların yeşil miktarı yüksek olan bölgelerde yaşamayı tercih ettiğini göstermektedir.

Yeşil alanlar, hem fiziksel hem de sosyal açıdan kente birçok ekosistem hizmeti sağlamaktadır. Kentlerdeki bitki örtüsü hava kalitesini artırır, hava sirkülasyonunu düzenler ve radyasyonun etkisini düşürerek ısı değişimlerini dengeler ve kentsel ısı stresinin azaltılmasına yardımcı olur. Ekolojik açıdan suyun çevrimi, günlük kullanma suyumuzu destekleyen tatlı su kaynaklarının beslenmesi için son derece önemlidir. Altında geçirirli toprak yüzeylerin bulunduğu bitki örtüsü su döngüsünün sürekliliğini desteklemektedir. Sadece su ve hava döngüsü değil, doğadaki diğer tüm döngülerin devamlılığı için biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan bitki örtüsünün kentte yaşayan diğer canlı türleri

için yaşam ve yuvalama alanı olduğunu unutmamak gerekir. Görüldüğü gibi, mavi-yeşil altyapılar kentlerdeki yaşam kalitesinin artırılmasında önem taşıyan birçok ekolojik işlevi aynı anda üstlenmektedirler.

Tüm bunların yanında, insan odaklı olarak baktığımızda bitki örtüsünün insan sağlığına olumlu etkileri olduğunu gösteren, hatta hastaların iyileşme hızını artırdığını kanıtlayan araştırmalar da bulunmaktadır. Bu sebeple hastane benzeri sağlık yapılarının çevresindeki yeşil alan miktarlarının artırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca yeşil alanlar insanların dinlenmek, egzersiz yapmak ve hatta sadece biraz sessizlik ve huzur bulabilmek için gittikleri yerlerdir. Bu şekilde, kamusal yeşil alanlar doğrudan veya dolaylı olarak kentlilerin sağlığına ve yaşam kalitesinin artırılmasına hizmet ederler. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin kentlerinde planlanan kentsel dönüşüm ve yenileme çalışmalarında yeşil alanlar da artık yapısal altyapılar gibi işlevlerine göre düşünülmemekte ve "mavi-yeşil altyapılar" bağlamı içerisinde ele alınmaktadır.

Sonuç

Bugün yeşil alanlar piknik ve dinlenme gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlar olmanın ötesinde, buldukları çevredeki doğal döngülere sağladıkları katkılarla öne çıkmaktadır. Yeşil altyapılar olarak nitelendirilen yeşil alanlar su döngüsüne katkıda bulunur, toprağın korunmasını sağlar, biyolojik çeşitliliğe ev sahipliği yapar ve böylelikle kentlinin kullanıcılarına sağlıklı bir çevre sunmasına yardımcı olur. Son iki yıl içerisinde yaşadığımız pandemi süreci yeşil alan-

ların ne kadar önemli olduğunu anlamamıza vesile oldu. Ayrıca doğanın insan karşısında hem ne kadar kırılabilir hem de ne kadar güçlü olduğunu görmüş olduk. Tarihsel süreçte insan yerleşmelerine baktığımızda tarım toplumlarının adını koymamış olsa da kenti kuşatan doğayı minimum müdahale ile bir araç veya bir altyapı olarak kullandıklarını görmekteyiz. Esasen son günlerde yaşadığımız olumsuzlukları, atalarımızın doğa ile kurdukları birliktelikleri gözlemlenmek adına bir fırsat olarak görmek ve yapılan hatalardan ders almak gerekiyor. Ayrıca kentlerin tek sakinlerinin de biz insanlar olmadığını, burada yaşayan başka canlılar olduğunu ve yaşam destek sistemlerimizin bu küçük canlılara bağlı olduğunu bilmemiz ve sık sık hatırlamamız gerekiyor (Bkz. Resim 3).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin üçüncüsü olan sağlıklı ve kaliteli yaşamı destekleyen sürdürülebilir şehirler ve topluluklar tasarlama hedefini gerçekleştirebilmede ülkemizin atması gereken birçok adım var. Kentlerimiz hala dönüşüm sürecinde ve bu süreç politik mekanizmalara göbeğinden bağlı durumda. Oysa Malmö örneğinde gördüğümüz gibi sağlıklı ve yaşanabilir kalite standartlarına sahip bir kent tasarlamak için çok odaklı, eş güdümlü ve katılımcı bir yaklaşım benimsemek gerekiyor. Bu bağlamda ülkemiz kentlerinin merkezi ve yerel yönetimlerine, kentsel tasarımcılarına, mimarlara, ekologlara, sosyologlara, planlılara ve elbette ki kentlilere büyük görevler düşmektedir.

Kaynaklar

Çelik, Z., 1998 *Değişen İstanbul, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*

Başer Kalyoncuoğlu, B., Arın, Ö. Uzun K., 2017, *Toplu Konut Çevresi Açık Alanlarda Genç ve Yetişkin Kullanıcıların Mekânsal Kalite Tercihleri ve Yenilikçi Yaklaşımlar, Tasarım+ Kuram Dergisi, Cilt 13 Sayı 24, s 11-30*

Roth, Leland M., *Understanding Architecture: Its Elements, History, and Meaning, Icon Editions, New York, 1993.*

Wycherley, R.E., 1993. *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.*

UNDP, 2021. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-11-sustainable-cities-and-communities.html>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

Urban Blue Grids, 2021, <https://www.urbangreenbluegrids.com/projects/bo01-city-of-tomorrow-malmo-sweden/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021)